

Eski Türklerde Atlı Gömme Uygulaması*

Elvin YILDIRIM**
Necdet KARASEVDA***

Öz: Bozkır Kültürü'nün teşekkülünde ve Türklerin sosyal, siyasi ve iktisadi hayatında merkezi bir rol oynayan at, "Türk'ün kanadı" olarak nitelendirilmiş, doğumdan ölüme kadar yaşamın her alanında belirleyici bir unsur olmuştur. Özellikle Altay (Pazırık), Tuva (Arjan), Kazakistan (Berel), Kırgızistan, Moğolistan (Golmod) ve Avrupa içlerindeki kurganlardan elde edilen arkeolojik veriler; atların ölüyle birlikte gömülmesinin, bozkır topluluklarının karakteristik bir özelliği olduğunu göstermektedir. İncelenen bulgulara göre, atlar genellikle mezar odasının kuzey kısmına veya ayrı bir bölmeye, başları doğu ya da kuzeydoğuya bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Kurganlarda bulunan atların süslü koşum takımlarıyla gömüldükleri anlaşılmaktadır. Atın kuyruğunun kesilmesi ya da örülmesi gibi yas ritüelleri ve atın ruhunun ölüyü cennete taşıyacağı inancı, bu uygulamanın dinî temelini oluşturmaktadır. Bu araştırma İskit, Hun ve Göktürk dönemi mezarlarında "atlı mezar" geleneğinin arkeolojik ve sembolik boyutlarını incelemeyi ve atlı gömü ritüelinin sadece bir defin pratiği değil, aynı zamanda Türklerin ölüm sonrası hayata bakışını ve askeri aristokrasiye dayalı sosyal yapısını somutlaştıran bir kültürel miras olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Eski Türkler, Atlı Gömme, Ritüeller.*

*Bu makale, TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenen [1919B012414144] numaralı proje kapsamında yürütülen araştırmadan faydalanılarak hazırlanmıştır.

** **Prof. Dr.**, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. İstanbul/TÜRKİYE. elvinyildirim@aydin.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0001-7529-1875>.

*** İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğrencisi. İstanbul/TÜRKİYE. necdetkarasevda@stu.aydin.edu.tr. <https://orcid.org/0009-0008-4092-8918>.

Geliş Tarihi / Received: 1 Mart 2026 / 1 March 2026

Kabul Tarihi / Accepted: 9 Nisan 2026 / 9 April 2026

Horse Burial Practice Among the Ancient Turks

Abstract: The horse, which played a central role in the formation of the Steppe Culture and in the social, political, and economic life of the Turks, was characterized as “the wing of the Turk” and constituted a decisive element in every aspect of life from birth to death. Archaeological data obtained from kurgans in the Altai (Pazyryk), Tuva (Arzhan), Kazakhstan (Berel), Kyrgyzstan, Mongolia (Golmod), and even the interior regions of Europe demonstrate that the burial of horses alongside the deceased was a characteristic feature of steppe societies. According to the examined findings, horses were generally placed in the northern part of the burial chamber or in a separate compartment, with their heads oriented toward the east or northeast. Evidence from the kurgans indicates that these horses were interred with ornate harnesses. Mourning rituals such as the cutting or braiding of the horse’s tail, along with the belief that the spirit of the horse would carry the deceased to the afterlife, constitute the religious foundation of this practice. This study aims to examine the archaeological and symbolic dimensions of the “horse burial” tradition in Scythian, Hun, and Göktürk period graves, and to demonstrate that this funerary practice was not merely a method of interment but also a cultural heritage that embodied the Turks’ perception of the afterlife and their social structure based on a military aristocracy.

Keywords: *Ancient Turks, Horse Burial, Rituals.*

Giriş

Bozkır kültür çevresinde at, çok erken dönemlerden itibaren Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi ve dini yaşamında merkezi bir konuma sahip olmuştur. At, yalnızca bir binek ya da savaş aracı değil; insanın hayatını doğumdan ölüme kadar kuşatan, kimlik ve aidiyetle bütünleşmiş temel bir unsur olarak görülmüştür. At, gündelik yaşamda olduğu kadar ölüm ritüellerinde de vazgeçilmez bir yere sahip olmuş; bu durum, özellikle mezar mimarisi ve gömme adetlerinde açık biçimde görülmüştür (Sapma, 2026: 125).

Türkler, Avrasya bozkırlarında yaşadıkları binlerce yıl içerisinde ölümlerini çoğunlukla *kurgan* adı verilen yığma tepeli mezarlara, atları ve değerli eşyalarıyla birlikte gömmüştür. Altaylar, Tuva, Güney Sibirya, Kazakistan ve Moğolistan ve Avrupa içlerinde tespit edilen kurganlar, atın öteki dünyaya geçişte ölene eşlik eden kutsal bir varlık olarak algılandığını göstermektedir. Atların eyerleri ve süslü koşum takımlarıyla, belirli yönlelere yerleştirilmiş biçimde defnedilmesi; ölümden sonraki yaşama duyulan inancı ve ölen kişinin toplumsal statüsünü (M. Kutlu, ve L. Kutlu, 2021: 779) yansıtan önemli göstergeler arasında kabul edilmektedir. Bu ritüeller, ölümün bir son değil, yeni bir varoluş biçimi olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

Atlı gömü ritüelleri, yalnızca inanç sistemi ya da cenaze geleneği kapsamında değerlendirilemeyecek kadar çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Kurgan mimarisi, at iskeletleri, koşum takımları ve mezar içi düzenlemeler gibi unsurlar, bu geleneğin somut kültürel miras boyutunu oluştururken; yağ törenleri, yas pratikleri, atın ruh rehberi olarak algılanması ve ölüm anlayışı ise somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilmelidir. Bu iki miras alanı, atlı gömü ritüellerinde iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayan bir yapı sergilemektedir.

Öte yandan at kültürü, tarihî bir olgu olmanın ötesinde, Türklerde geleneksel süreklilik gösteren bir miras alanıdır.

Atla ilişkili ritüeller, semboller ve değerler zaman içinde biçim değiştirerek modern döneme yansımış; spor, tören, sözlü kültür ve sanatsal temsil alanlarında varlığını sürdürmüştür. Ancak bu miras alanı, günümüzde kaçak kazılar, doğal tahribat, bilinçsiz turizm ve yanlış temsil gibi çeşitli tehditlerle karşı karşıyadır. Bu nedenle atlı gömü ritüellerinin yalnızca arkeolojik bir veri olarak değil; korunması, yorumlanması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bütüncül bir kültürel miras sistemi olarak ele alınması gerekmektedir.

1. Avrasya Bozkır Kuşağında Atın Evcilleştirilmesi Süreci ve Atlı Konar Göçer Yaşam

Bozkır kültür çevresinde at kültürü çok erken dönemlerde oluşmuş ve arkeolojik buluntular, özellikle kurganlardan çıkarılan at iskeletleri ve donanımları, bu coğrafyada atın hayatı bir öneme sahip olduğunu göstermiştir (Durmuş, 2021: 1). Atın ehlileştirilmesi ve atlı çoban kültürünün ortaya konulması, insanlık tarihinde kavimlerin ve kültürlerin gelişiminde fevkalade sonuçlar doğuran bir başarı olarak kabul edilmekte ve bu başarı W. Koppers gibi kültür tarihçileri tarafından “ilk Türklüğe” atfedilmektedir (Koppers, 1941: 471; Esin, 1995: 55; Durmuş, 2021: 2). Bazı araştırmacılar, Asya’da atı yetiştirenlerin Çinliler olduğunu iddia etse de Çin kaynaklarında onların at binmeyi Asya Hunlarından öğrendiğine dair kayıtlar, Türklerin bu konuda öncü olduğunu kanıtlamaktadır (Kafesoğlu, 1991: 26-28). Türkler tarih sahnesine at yetiştirici özellikleriyle çıkmışlar; Çin kaynakları onları “hayatları atlarına bağlıdır” şeklinde tanımlamıştır (Sümer, 1983: 2; Şahin, 2005: 165).

Atın evcilleştirilmesi, tarıma bağlı hayvancılığın çok üzerinde bir kültür aşaması olarak kabul edilir. Sığır ve koyunun MÖ 6 binli yıllarda Güney-Batı Asya’da evcilleştirilmesinden yaklaşık iki bin yıl sonra, atın MÖ 4000-3500 ehlileştirildiği iddiaları yanı sıra (Belek, 2015: 113) MÖ 2. bin yıl etrafında maddi kalıntıların açıkça elde edilmesi sebebiyle ehlileştirildikleri de düşünülmektedir (Yıldırım, 2026: 104-105).

Ehlileştirme süreci üzerine tartışmalar hala devam etmekle birlikte bunun Güney Ukrayna, Kazakistan Botay, Mezopotamya, Güney Türkmenistan veya Moğolistan bölgelerinde gerçekleşmiş olabileceği düşünülmektedir (Belek, 2015: 113; Yıldırım, 2020b: 328). Bozkırın geniş ve engebesiz arazisi, atın yaşaması ve çoğalması için en uygun coğrafi şartları sunmuştur. Bu süreçte, Andronovo Kültürü insanının atı tam manasıyla binek hayvanı olarak kullanması, bölgede Bozkır Kültürü olarak adlandırılan yeni bir yaşam tarzının doğuşunu sağlamıştır (Yıldırım, 2020b: 337).

Coğrafi şartlar, bozkır insanını besiciliğe yönlendirmiş ve şartlar çoban kültürünün meydana gelmesini sağlamıştır. Orman kavimleri “asalak”, tarım toplumları ise “köylü kültürü” oluştururken, bozkır kavimleri at sayesinde geniş alanlara hükmeden dinamik bir yapı kurmuştur. Çöl göçebeliliğinin ana unsuru deve iken, bozkır kültürünün ana unsuru at olmuştur. At, bu kültüre dinamizm kazandırmış; söz konusu kültür “kuvvet, hareket ve sürat” üzerine temellenmiştir (Doğan, 2006: 3).

Atın sağladığı hareket kabiliyeti, bozkır insanına mevsimsel göçlerde (yaylak-kışlak) ve sürülerin idaresinde büyük kolaylık sağlamıştır. At olmadan büyük ölçekli çobanlığın sürdürülmesinin imkânsız olduğu anlaşılmaktadır (Belek, 2015: 114). İskit ve akabinde Hunlardan itibaren görülen “ev-araba” düzeni (kağnı/tekerlekli çadır), atlı kültürün yerleşik hayattan ne kadar farklı ve hareketli bir yaşam biçimi sunduğunu ortaya koymaktadır (Şahin, 2005: 168). Ayrıca tuncun ardından demirin işlenmesi Türk maddi kültürünün temelini oluşturmuş; bu iki unsur (at ve metalürji) sayesinde Bozkır kavimleri askeri ve siyasi alanda büyük devletler kurabilmişlerdir (Belek, 2015: 118).

Türk kültüründe at, sadece bir binek veya yük hayvanı değil, ailenin bir ferdi, sahibinin yoldaşı olarak kabul edilmiştir. Mesudî, Türkler için, “yırtıcıların ve atların hükümdarı” tabirini kullanmıştır (Mesudî, 2004: 61). Kaşgarlı Mahmud’un

Divân-ı Lügat-it-Türk adlı eserinde geçen “Kuş kanatın, er atın” (Kuş kanadıyla, er atıyla) atasözü, atın Türkler için taşıdığı hayati önemi özetlemekte (Kaşgarlı Mahmud, 34) ve bu derin bağın sembolik bir ifadesi olduğunu göstermektedir. Sosyal hayatta at, zenginlik ve itibar göstergesi olarak kabul edilirken diğer taraftan doğumdan ölüme kadar hayatın her safhasında önemli bir yere sahipti. Hükümdarlara “aspavati” (atın efendisi) unvanı verilirken, kişinin serveti sahip olduğu at sürüsüyle ölçüldüğü kayıtlara geçmiştir (Esin, 1995: 54-56; Doğan, 2006: 39). Yeni doğan çocuğa tay hediye edilmesi, düğünlerde at yarışlarının yapılması, devletler arası anlaşmalarda barış sembolü olarak hediye edilmesi ve ölümden atın sahibiyle birlikte gömülmesi bu güçlü bağın tezahürleridir (Eberhard, 1996: 73; Şahin, 2005: 166; Elçin, 1995: 161; Çınar, 1995: 151).

Türkler atlarına büyük bir sevgiyle bağlanmış, onlara “Gök, Ak, Boz, Doru” gibi donlarına (renklerine) göre isimler vermiş (Yıldırım, 2022: 150) ve hatta Kül Tigin Yazıtı’nda olduğu gibi, savaşlarda ölen atlarının adlarını anıtlara kazıtmışlardır (Sertkaya, 1995: 29; Belek, 2015: 118-119). Ayrıca atın kutsal kabul edilmesi (ıduk), kurban törenlerinde ve yas alameti olarak kuyruk kesme gibi ritüellerde merkezi bir rol oynamasına neden olmuştur (Esin, 1995: 68; Çınar, 1995: 149).

2. Atlı Ölü Gömme Ritüelleri ve Atın İnanç Sistemindeki Yeri

Eski Türklerde at, Gök Tanrı inancı ve kozmolojik tasavvurların merkezinde yer alan kutsal bir varlıktır. Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar, Türklerin ölüm ve ötesiyle ilgili ritüellerinde atın başat bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda atlı gömü uygulamaları, Türklerin inanç sisteminin somut bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türklerde ölüm bir yok oluş değil, ruhun beden değiştirmesi veya başka bir âleme, yani “öteki dünyaya” göç etmesi olarak algılanmıştır. Buna göre, ölen kişi bu dünyada-

ki yaşamına benzer bir hayatı öteki dünyada da sürdürecektir (Sümbüllü, 2004: 65). Kurganların bir “yer altı evi” şeklinde inşa edilmesi ve ölünün yanına günlük eşyalarının, silahlarının ve yiyeceklerin konulması bu inancın en açık göstergesidir (Çoruhlu, 2004: 250). Mezarlara eşyaların ve kurban edilen hayvanların bırakılması ölünün gittiği yerde bunlara ihtiyaç duyacağı düşüncesiyle bağlantılıdır. İskit, Hun ve Göktürk dönemlerinde, ölen kişinin statüsüne göre hazırlanan kurganlarda, kişinin hayattayken kullandığı en değerli varlığı olan atının da onunla birlikte gömülmesi, bu dünya ile öteki dünya arasında kurulan maddi ve manevi bağın sürekliliğini simgelemektedir (Durmuş, 2021: 7). Bu geleneğin temelleri Neolitik döneme kadar dayanmakta, Tunç Çağı’nda ise iyice kendini göstermektedir. Andronovo Kültürü kurganlarında ölünün yanında ilkel at koşumları ve at kalıntılarının bulunması bu geleneğin kökleri bakımından oldukça önemlidir (Yıldırım, 2020a: 28).

Avrasya bozkırlarında MÖ 3. binyıldan itibaren görülmeye başlayan ve Türk kültür tarihinin en önemli maddi kalıntılarından biri olan kurganlar, sadece birer mezar anıtı değil, aynı zamanda ait oldukları toplumun inanç sistemini, mimari yeteneğini ve sosyal yapısını yansıtan kompleks yapılardır (Boztoprak, 2019: 72-74). Bu yapılar, bozkır konar-göçerlerinin ölümden sonraki hayat için öngörülen mekanlarının bir yansımasıdır (Aslan, 2019: 17). XIV. yüzyıla tarihlenen ve Kıpçak dili sözlüğü niteliği taşıyan Codex Cumanicus’ta “kurgan” sözcüğü, mezar üzerine inşa edilen höyük anlamında tanımlanmaktadır (Codex Cumanicus, 764). Türk lehçelerinde bu kelimenin yalnızca mezar değil, aynı zamanda kale ve istihkâm gibi savunma yapıları için de kullanılması sebebiyle “korumak” anlamına gelen “korugan” kelimesiyle ilişkili olduğu düşünülen kurganın bu yönüyle hem yaşayanları koruyan surları hem de ölüyü muhafaza eden mezarı temsil ettiği anlaşılmaktadır (Çoban, 2020: 74). Kurganlar kimi zaman tepecik biçiminde tümsekli, kimi zaman ise tümseksiz ve düz olarak inşa edilmiştir. Kurganların üst kısmı; toprak, taş, çakıl ya da

bu malzemelerin katmanlar hâlinde bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Ayrıca bu toprak ve taş yığınlarının, bozkır insanının bu dünyadaki yaşam alanı olan çadırın, öte dünya için hazırlanmış sembolik bir karşılığı olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla kurgan mezar tiplerinin, dünya hayatının bir benzerini ölüm sonrası yaşam için de sürdürme düşüncesinin bir yansıması olduğu söylenebilir (Çoban, 2020: 74).

Kurganlar, basit bir toprak yığını olmanın ötesinde, ahşap (kütük) veya taş malzemeyle inşa edilmiş bir mezar odası (lahit/sanduka) ve bunun üzerini örten taş ve toprak katmanlarından oluşan, yığma tepelerdir. Türklerin mezarlarını nasıl yaptıkları ve ölü gömme ritüelleri Çin kaynaklarında ayrıntılı şekilde anlatılmıştır: Buna göre “*Ölüler merasimle çadıra konulur, koyun ve at kurban edilir; ölü çadırının etrafında at yarışları yapılır. Naaş bütün serveti ve atıyla birlikte yakılır. Külü sonradan mezara konularak tekrar kurban edilir ve at yarışları yapılır. Matemin sembolü olarak da yüzleri çizilir. Ölüünün bir resmi hazırlanır. Ölüünün öldürdüğü adam adedi kadar mezarı üstüne taş yığılır. Kurban edilen hayvanların kafatası bir sırığa geçirilerek dikilir.*” (Eberhard; 1996: 86; Ögel, 1984: 85). Bu anlatılar arkeolojik kazılarla da tespit edilmiştir. Arkeolojik bulgular, atlı gömü uygulamalarının belirli bir düzen ve ritüel dahilinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Toraman’a göre kurganlarda ortak olarak gözlemlenen unsurlardan biri, taş plakalar, kütükler ya da taş ve ağacın birlikte kullanılmasıyla oluşturulmuş bir mezar odasının bulunmasıdır. Bunun yanı sıra, at gömüsünün yer aldığı kurganlarda dikkat çeken bir diğer ortak özellik, atların baş yönlerinin insan iskeletinin baş yönüyle aynı doğrultuda yerleştirilmiş olmasıdır. Başı doğuya çevrili bir insanın yanına gömülen atın başı da doğuya yönlendirilmiştir. Kurganlardaki atların, bazı istisnalar dışında, mezar odasının kuzey kısmına yerleştirildiği görülmektedir. İnsan iskeletlerinin yanına ise kemik ve demirden yapılmış ok uçları, yay kalıntıları, çeşitli savaş aletleri, süs eşyaları, altın ve gümüşten imal edilmiş değerli objeler ile günlük hayatta kullanılan kap-kacak türü eşyalar bırakılmıştır. Özellikle Ma-

madakov'un Bulan-Kobı IV mezarlığında sıklıkla tespit ettiği ve Hunlara özgü olarak nitelendirdiği ok uçları ile yay kalıntıları bu duruma örnek teşkil etmektedir (Toraman, 2020a: 23). Bu bulgular, Türk kültüründe insanın atı ve eşyalarıyla birlikte gömülmesi geleneğinin kurganlar aracılığıyla açık biçimde izlenebildiğini göstermektedir (Toraman, 2020b: 750).

Atların koşum takımları ile “binmeye hazır” bir vaziyette, ayakları karın altına bükülmüş şekilde yan yatırılması yaygın bir uygulamadır (M. Kutlu ve L. Kutlu, 2020: 187). Yönlendirme (oryantasyon) açısından incelendiğinde, Pazırık ve Berel kurganlarında atların başlarının genellikle doğuya veya kuzeydoğuya baktığı tespit edilmiştir; bu durum, Türk kültüründe doğu yönünün kutsallığı ve “başlangıç” sembolizmi ile doğrudan ilişkilendirilmektedir. Kubarev'in belirttiğine göre batı yönelimli mezarların hiçbirinde atlı ölü gömme yapılmamaktadır (Kubarev, 1987: 15). Omeljan Pritsak'ın yön sembolizmi üzerine yaptığı çalışmada belirttiği üzere, İç Asya ve etrafındaki konargöçerler ve Türkler nezdinde doğu yönü, tartışmasız bir “üstünlük” ve “öncelik” ifade etmektedir (Pritsak, 2021: 527-528). Ayrıca kurganların doğu tarafına dikilen balbalların doğudan batıya doğru sıralanması da dikkate alındığında, Pazırık dönemi Altay topluluklarının hem günlük yaşamlarında hem de ölü gömme uygulamalarında doğuyu temel yön olarak kabul ettikleri sonucuna ulaşılmaktadır (M. Kutlu ve L. Kutlu, 2022: 338).

Atlı definler içeren Pazırık kurganlarında açılan toplam 362 kurganın yaklaşık üçte birinde atlı defin geleneğinin bulunduğu belirtilmiştir (Kutlu ve Kutlu, 2022: 338). Ayrıca, bazı durumlarda atın tamamı yerine, sadece kafası, derisi ve bacaklarının gömüldüğü uygulamalara da rastlanmaktadır (Sapma, 2020: 93). İbn Fadlan'ın aktardığı bilgilere göre, ölen kişinin servetine bağlı olarak yüz ya da iki yüz hayvan kurban edilmekte, etleri yenilmekte; başları, derileri, ayakları ve kuyrukları sıırıklara asılarak “bu onun hayvanıdır, bununla cennete gider” denilmektedir (İbn Fazlan, 1995: 40). Ayrıca mezar başına

“baydara” (sırığa geçirilmiş at derisi ve kafası) dikilmesi, kurban edilen atın ruhunun ebediyen mezar sahibine eşlik etmesi amacı ile gerçekleştirilmektedir (Çoruhlu, 1995: 175). Burada kurban edilen hayvanların maddi buluntularla karşılaştırıldığına at olduğu kanaati yaygındır. Buna göre İdil Bulgarlarına ait Bolşe Tarhan mezarlığında, insan iskeletinin ayakucunda at kafatası ve bacak kemiklerinin bulunması bu uygulamanın tipik bir örneğidir (Yıldırım, 2025: 74). Bu durum, atın kurban edildiğini ve etinin ‘ölü aşısı’ olarak cenaze yemeğinde tüketildiğini, geriye kalan kısımların ise ölünün ruhuna eşlik etmesi amacıyla mezara bırakıldığını düşündürmektedir. Zira ölü aşısı vurgusu yine İbni Fadlan Seyahatnâmesi’nde zikredilmektedir (Yıldırım, 2025: 71-72).

Türk mitolojisinde ve inanç sisteminde at, ruhu öteki dünyaya taşıyan bir rehber işlevi görmektedir (Çoruhlu, 1995: 173). Şamanist inançta, şamanın gökyüzüne veya yeraltına yaptığı mistik yolculuklarda ona yardımcı olan en önemli varlık attır (Seyidoğlu, 1995: 93). Kır at, şamana hem yeraltına seyahatinde hem de gökyüzü yolculuğunda yardım eder. Bu yolculuğun sembolik aracı olan şaman davuluna “şamanın atı” denilmesi de bu sebeptendir (Seyidoğlu, 1995: 92). Bununla birlikte Altay kamlarının gökyüzündeki kozmik yolculuğa çıkmak için kurbanlık atı temsil eden at biçimli bir sopayla ata biner gibi hareket ettikleri ifade edilmektedir (Esin, 1995: 67).

Bu anlayışın maddi kültür uygulamalarında da vücut bulunduğunu ilk önce defin ritüellerinden anlaşılmaktadır. Defin ritüellerinde atın ölüyle birlikte gömülmesinin temel amacı, atın sahibini sırtına alarak onu cennete (uçmağ) veya atalar diyarına ulaştırmasını sağlamaktır. İbn Fadlan, cenazedeki kurban edilen hayvanları, cennete götüren araç olarak yansıtmaması (İbn Fazlan, 1995: 40) atın sadece fiziksel bir binek değil, aynı zamanda ruhani bir taşıyıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Kurganlarda atların genellikle koşum takımlarıyla (M. Kutlu ve L. Kutlu, 2020:187) adeta “sefere hazır” bir vaziyette bulunması da bu yolculuk inancını desteklemektedir.

Yas pratiklerinin en dikkat çekici unsurlarından biri, ölen kişinin atının kuyruğunun kesilmesi, örülmesi veya düğümlemesidir. Yapılan bu işlem atın da sahibiyle birlikte “dul” kaldığını, yas tuttuğunu ve artık başkası tarafından kullanılamayacağına sembolize eder (Ögel, 1984: 199, Çoruhlu, 1995: 174; Esin, 1995: 68). Bu gelenek ile, Dede Korkut hikâyelerinde; “Dış Oğuz Hanlarından Aruz, Bamsı Beyrek’i kılıçla yaralayınca, öleceğini anlayan Beyrek, ‘*Ak boz atımın kuyruğunu kesün*’” (Dede Korkut I, 248; Seyhan, 1995: 167) diyerek ortaya koyduğu vasiyetinde ve Sultan Alparslan’ın Malazgirt Savaşı öncesinde atının kuyruğunu kesmesi veya bağlaması örneğinde de karşılaşılmaktadır (Ögel, 1984: 197). Bununla birlikte kurganlara da eşlik etmesinden de anlaşıldığı üzere at, Gök Tanrı’ya sunulan en değerli kurban olarak kabul edilmiştir. Özellikle beyaz (ak) atların kurban edilmesi, beyazın ululuk ve temizliği temsil etmesi bakımından göksel bir sembolizm içermektedir (Yıldırım, 2022: 23; Çoruhlu, 1995: 193; Özpınar, 2023: 592). Kurgan kazılarında çok sayıda atın kurban edilerek gömüldüğü tespit edilmiştir. Bunların en çok bilinenleri Pazırık ve Arjan kurganlarıdır. Bunların dışında da İskitlere ait pek çok mezar da atlı ölü gömme uygulaması yapılmıştır. (Kubarev: 1987, Kubarev: 1996) Atlı ölü gömme uygulaması yapılmış önemli misallerden biri olarak Arjan 1 kurganı ölen kişinin statüsü ve kurban ritüeli üzerine şu şekilde önemli ipuçları vermektedir:

“Arjan 1’deki tüm bu insanlar seçkinlerdi ki her birinin bireysel lahit ve özel kütük kabinleri vardır. Kral, toplamda 15 kişi ve 160’dan fazla at ile gömülmüştür. Altın, gümüş, ithal eşya ve sayısız mücevher ile gömülmeleri soylu olduklarının kanıtıdır. Bu doğrultuda eşyasız olan gömülerin kralın hizmetlilerine ait olduğu düşünülebilir.” (Aslan, 2019: 38). Kurban edilen atlar bazen mezar odasının içine, bazen de mezarın dışındaki özel bölmelere yerleştirilmiştir.

3. Sosyal Statüyü Gösteren Kurganlarda Atlı Ölü Gömme

Kurganların boyutları ve içerdikleri at sayısı, ölen kişinin sosyal statüsüyle doğrudan ilişkili sayılmaktadır (Kubarev, 1996: 21). Büyük boyutlu ve çok sayıda at içeren kurganlar genellikle kağanlara veya boy beylerine aittir. Bu kurgan tipinin en önemli örneği İskit döneminin en erken ve en anıtsal örneklerinden biri olan, Tuva’da keşfedilen (MÖ 9-8. yy) Arjan 1 Kurganı’dır. Bu kurgan merkezdeki yönetici ve çevresindeki 70’den fazla odada bulunan yaklaşık 160 at ile devasa bir mezarlık görünümündedir (Aslan, 2019: 29). Arjan 2 kurganında (MÖ 7. yy) ise soyulmamış bir “hükümdar” mezarı bulunmuş ve ana mezardan ayrı bir çukurda (Mezar 16) 14 atın topluca gömüldüğü tespit edilmiştir (Aslan, 2019: 45). Diğer taraftan Altay’daki 14 at eşlikli 3. Pazırık Kurganı Pazırık Kültürü’ne ait diğer kurganlar arasında nicelik açısından ilk sıraya taşımaktadır (Çoruhlu, 2016: 140). Peşinden ise Berel kurganları gelmektedir. Törenselleşen maskeler ve gösterişli koşum takımlarıyla gömülen atların sayısının bir güç ve iktidar göstergesi olduğu düşünüldüğünde Pazırık Kültürü coğrafyasında bu kurganların büyük liderler için yapıldığı anlaşılmaktadır (M. Kutlu ve L. Kutlu, 2020: 203).

Pazırık Kültürü üzerine yapılan incelemeler, atlı defin geleneğinin dönemin tüm mezarlarında uygulanmadığını, incelenen kurganların yaklaşık üçte birinde at iskeletine rastlandığını göstermektedir. Bu gömüler cinsiyet ve yaş açısından değerlendirildiğinde, atların en sık yetişkin erkek mezarlarında, daha düşük bir oranda kadın mezarlarında ve çok nadir olarak çocuk mezarlarında bulunduğu görülmektedir. Özellikle iki ve üzeri sayıda atın kurban edildiği çoklu definlerde hiyerarşi daha belirgindir; çok sayıda at içeren zengin kurganların büyük çoğunluğu erkeklerle aittir. Bu veriler, atlı defin uygulamasının temelde sosyal statüyle ilişkili olduğunu, ancak cinsiyet bağlamında erkek mezarlarında yoğunlaştığını ortaya koymaktadır (M. Kutlu ve L. Kutlu, 2022:337). Tishkin ve Dashkovskii’nin Pazırık kurganları üzerine yaptığı istatistik-

sel çalışmada, incelenen 569 kurgandan 212'sinde at iskeleti bulunmuş; atların ağırlıklı olarak erkek mezarlarında, daha az sıklıkla kadın mezarlarında ve nadiren çocuk mezarlarında yer aldığı saptanmıştır (Kutlu ve Kutlu, 2022: 337). Bununla birlikte Altay'da kadınlar için yapılan at eşlikli kadın mezarları da tespit edilmiştir. At ve kadının birlikte gömülmesi Ulandırık ve Yüstid kurganlarında oldukça sık rastlanan bir durumdur; ancak Saylugema kurganlarında sadece Barburgazı I, 10 numaralı kurganda elde edilmiştir. Çocuk mezarlarında ve sıradan göçebelere ait definlerde ve batı yönelimli mezarlarda at gömülerine hiçbir zaman rastlanmamıştır (Kubarev, 1996: 20). Atların altın kaplamalı ahşap süslemeler, eyerler ve maskelerle donatılması, gömülen kişinin zenginliğini ve iktidarını simgeleyen (M. Kutlu, ve L. Kutlu, 2021:779) prestij göstergesi olarak kabul edilmektedir.

MÖ 5-3. yüzyıllara tarihlenen Pazırık kurganları, donmuş zemin (permafrost) sayesinde organik maddelerin günümüze ulaşmasıyla ünlüdür. V. Pazırık kurganında mezar odasının dışındaki özel bir bölmede 9 at bulunmuştur. Buradaki atların bazılarında geyik boynuzlu veya grifon başlı maskelelerin (Karcıoğlu, 2019: 65; Çoruhlu, 1995: 172) bulunması, atın doğa üstü bir varlığa dönüştürülmeye çalışıldığını göstermektedir. Berel kurganlarında da benzer özellikler görülür. Özellikle 11. kurganda, 13 atın bir kısmı üst üste sıralanır halde, eyerli ve süslü koşum takımlarıyla defnedilmiştir. Burada atların karınlarının altına bükülerek yatırılması ve başlarının kuzeydoğuya dönük olması, Türk defin geleneğindeki sürekliliği kanıtlar niteliktedir (M. Kutlu, ve L. Kutlu, 2020; 2022: 187).

Atların cenaze ritüelinin en karakteristik özelliklerinden eşlikçi (kurban) olarak gömüldüğü Altay Pazırık Kültürü'nün bir uzantısı da literatürde çok bilinmeyen Saylugema, Ulandırık ve Yüstide mezarlığında tespit edilmiştir. Saylugema mevkiinde kazılan toplam kurganların 17'sinde (toplam kazılanların %31'i) 24 eşlikçi at gömüsü tespit edilmiştir. Bununla birlikte Barburgazı I nekropolünde 12 kurganda 18 ata ait kalıntılar ile

Maltalı IV'teki 7 kurganda altı at kalıntısı ortaya çıkarılmıştır (Kubarev, 1996: 20). Çoğu durumda mezarlara bir ya da iki atın gömüldüğü görülmektedir; bu sayı genellikle aynı mezara defnedilen insan sayısı ile örtüşmektedir. Gömülenler ise çoğunlukla erkeklerdir. Örneğin Maltalı IV mezarlığında tüm at gömüleri yalnızca erkek definlerine eşlik etmektedir. Barbur-gazı I mezarlığının 2 ve 3 numaralı kurganlarında ise bir erkek için iki at iskeletinin gömüldüğü tespit edilmiştir. Ulandrık mezarlarında ise tipik Pazırık İskit kurganlarından farklı özellikte mezar tipleri bulunmaktadır. Bu mezarların bir kısmında at eşlikli ölü gömme gerçekleştirilmemiştir. Diğer taraftan atlı ölü gömme uygulamasının sosyal statü farklılıklarına göre uygulanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır (Kubarev, 1987: 14-15). Altay Pazırık Kültürü parçası olarak Ustyude mezarlarında da oldukça ciddi orandan atlı ölü gömme yapıldığı tespit edilmiştir. Sosyal statü açısından halk kesimi için bir ölü için bir at uygulamasının dışında da bir ölü için üç veya daha fazla at gömüldüğü durumlarla da karşılaşmış ve toplam kazılan mezarların %43'ünün atlı mezar olduğu anlaşılmıştır (Kubarev, 1991: 25). Golmod Hun kurganlarından 1 No'lu soylu kurganda bulunan 1465 hayvan kemiğinin incelenmesi sonucu mezara toplam 25 atın (6 kafatasının 3'ü ve 3 çene kemiği kısıraklara ait, farklı yaşlarda) kurban edildiği anlaşılmıştır. Atların mezarın üst tabakasında ve ayrı bir bölümde yer alması, Hunlarda atın hayvan hiyerarşisinin en üstünde olduğunu göstermektedir (Sapma, 2020: 95). Tanrı Dağları'ndaki Eski Türk kurganlarında kazı çalışmaları yapan Tabaldiyev'in verdiği bilgilere göre atlı ölü gömme uygulamaları bu dönemde de uygulanmaya devam etmiştir. Her ölü atla birlikte gömülecekse daha büyük ve daha derin mezarlara birlikte gömülmüşlerdir. Orta Narın havzasındaki atlı mezarlarda at giriş kısma başı ölen kişiye dönük şekilde gömülmüştür. Ölen kişinin başı doğuya atın ki batıya dönük ve durumları birbirine paraleldir. Fakat nadir de olsa farklı eksen kaymaların olduğu mezarlar da tespit edilmiştir (Hudyakov ve Tabaldiyev, 2009: 53-54).

4. Atlı Gümü Ritüellerinin Somut ve Soyut Kültürel Miras Boyutu

Eski Türk mezar uygulamalarının en belirleyici unsurlarından biri olan atlı ölü gömme ritüelleri, sadece arkeolojik bir veri grubu değil, aynı zamanda Türklerin evren tasavvurunu, estetik anlayışını ve sosyal yapılarını yansıtan çok katmanlı bir kültürel mirastır. Bu miras, somut kalıntılarla (kurganlar, buluntular) somut olmayan değerlerin (inançlar, ritüeller) iç içe geçtiği bir bütünlük arz eder.

Atlı gömü geleneğinin günümüze ulaşan en belirgin somut mirası, Avrasya bozkırlarına yayılmış olan kurganlardır. Bu mezar yapıları, mimari özellikleri ve içerdikleri zengin envanter ile Türk kültür tarihinin “arşivi” niteliğindedir (Karcıoğlu, 2019: 71). Kurganlardan çıkarılan at iskeletleri, koşum takımları, eyerler, gemler ve süs eşyaları, dönemin metalurji ve sanat yeteneğinin somut kanıtlarıdır. Özellikle Pazırık ve Berel kurganlarında bulunan, atlara takılan geyik boynuzlu veya grifon başlı maskeler, “Hayvan Üslubu” sanatının özgün örneklerini oluşturur (M. Kutlu, ve L. Kutlu, 2020: 188; Çoruhlu, 1999: 162). Ayrıca, mezar alanlarına dikilen balballar (taş heykeller) ve at şeklindeki mezar taşları, bu mirasın plastik sanatlara yansıyan yüzüdür. Esik Kurganından çıkarılan “Altın Elbiseli Adam” zırhı ve teçhizatı, atlı bozkır kültürünün maden işçiliğinde ulaştığı zirveyi temsil ederken, kurganlardaki ahşap lahitler ve keçeden yapılmış örtüler, organik materyallerin de bu mirasın parçası olduğunu gösterir (Aslan:2019: 38; Kutlu ve Kutlu, 2022: 329).

Atlı gömü ritüellerinin gerisinde yatan düşünce dünyası, somut olmayan kültürel mirasın temelini oluşturur. Bu mirasın merkezinde, ölümden sonra yaşamın devam ettiği ve atın bu yolculukta ruhu taşıyan kutsal bir binek olduğu inancı yatar. Atın kurban edilmesi, etinin “ölü aşı” törenlerinde yenilmesi ve derisinin mezar başına asılması gibi uygulamalar, toplumsal hafızada yer eden ritüellerdir (Ercan, 2023: 136; Sapma, 2020: 93). Yas alameti olarak atın kuyruğunun kesilmesi, örülmesi

veya düğümlemesi işlemi olan “tullama” (dullama), atın sahibiyle özdeşleştirildiğinin en güçlü sembolik ifadesidir (İnan, 1937: 148; Toraman, 2020b: 752; Çoban, 2020: 70). Ayrıca, at donlarının (renklerinin) yönlerle (doğu, batı, kuzey, güney) ve kozmolojiyle ilişkilendirilmesi, Türk mitolojisindeki renk sembolizminin ritüellere yansımadır. Manas ve Dede Korkut gibi destanlarda atın “kardeş” veya “kanat” olarak nitelendirilmesi, bu ritüellerin sözlü kültürdeki karşılığıdır.

İç Asya’dan Avrupa’ya ve Anadolu’ya uzanan tarihi süreçte, atlı gömü geleneği biçim değiştirse de özünü koruyarak devamlılık göstermiştir. İslamiyet’in kabulünden sonra atın mezar içine gömülmesi terk edilmiştir. Bununla beraber bu gelenek atın mezar taşı formunda sembolik olarak yaşatılmıştır. Abdulhaluk M. Çay’ın belirttiği üzere, Türk sanatında Hayvan Üslubunun en güzel misalleri koç, koyun veya dağ tekesi/dağ keçisi şeklinde mezar taşlarında görülmektedir (Çay, 1983: 34). Ulu Türkistan coğrafyasında görülen koç, koyun ve atlı mezar taşları, batıya doğru hareketle Anadolu ve Azerbaycan’a ulaştığında, yapısını korumakla birlikte üzerlerine İslami ibareler eklenmiştir (Kalafat ve Güven, 2011: 73). Bu mezar taşlarının arasında at başlı (Aksoy, 2024: 20) hatta at kültürü ile alakalı olarak Hazar Türklerinde görüldüğü üzere at eyeri (Kalafat ve Güven, 2011: 71) şeklinde taşlar da bulunmaktadır. Aksoy, özellikle Türkiye’de bulunan hayvan üsluplu mezarlardan at formu olanların da koç-koyun mezar taşları ile karıştırılabildiğini at başlı mezar taşlarında hayvanın kulaklarının başın tepesinde yer almasıyla ve boyun kısmının daha uzun olmasıyla ayırt edilebildiğini belirtmektedir (Aksoy, 2024: 23).

Bununla birlikte atlarını tüm koşumlarıyla gömme geleneğini Türkler Anadolu’da da devam ettirmişlerdir. Bu durumun en somut örnekleri arasında Orhan Gazi’nin oğlu Süleyman Paşa’nın Bolayır’daki türbesinde atının da gömülü olması, I. Murat’ın beylerbeyi Lala Şahin Paşa’nın vasiyeti üzerine atına mezar yaptırılması ve Sultan II. Osman’ın “Süslü Kır” adlı atı için mezar yaptırarak kitabe diktirmesi yer al-

maktadır. Ayrıca Karaca Ahmet Sultan Türbesi yakınlarında bulunan altı mermer sütunlu at mezarı ve I. Mahmut’a ait at mezarları olduğu yönündeki rivayetler (Seyhan, 1995: 165; Durmuş, 2021: 8-9), bu kültürel sürekliliğin birer göstergesidir; ancak bu dönemdeki uygulamalarda atın bir kurban olarak sunulmadığı anlaşılmaktadır.

5. Atlı Ölü Gömme Kültürü Mirasının Korunması ve Tanıtımında Kurumlar ile Sivil Topluma Kuruluşlarına Düşen Rol

Kurganlar sadece birer arkeolojik buluntu değil, Türk kültür tarihinin arşivi niteliğindeki hassas miras alanlarıdır; ancak bu alanlar yüzyıllardır süregelen kaçak kazılar, modern altyapı çalışmaları ve küresel ısınma kaynaklı permofrost (donmuş toprak) erimeleri nedeniyle ciddi tehdit altındadır. Bu mirasın gelecek nesillere aktarılabilmesi ve sürdürülebilirliği için stratejik adımların atılması elzemdir. Kurganların korunmasındaki ilk adım tehdit altındaki alanların tespittir. Özellikle yüzeyden fark edilebilen taş yığınları ve tümülüs yapıları, kurganları tarih boyunca yağmacıların açık hedefi haline getirmiştir. Bu bağlamda, Tuva’daki Arjan çalışmalarında olduğu gibi, kurganlara fiziksel müdahalede bulunmadan 3B modelleme teknikleri ve dijital haritaları çıkarılmalıdır. Kazakistan’daki Berel Kurgan Mezarlığı’nın “Milli Tarihi-Kültürel Doğa Koruma Alanı-Müzesi” statüsüne kavuşturulması başarılı bir yönetim modelidir (M. Kutlu, ve L. Kutlu, 2020: 179); benzer statülerin Kırgızistan, Moğolistan ve Altay bölgesindeki diğer nekropol alanları için de yaygınlaştırılması ve uluslararası fon ve koruma desteği için UNESCO Dünya Mirası listelerine girmeleri oldukça önemlidir.

Pazırık ve Berel gibi kurganların en ayırt edici özelliği, taş yığınlarının oluşturduğu yalıtım sayesinde meydana gelen yapay veya doğal permofrost koşullarıdır; bu zemin, insan ve at mumyaları, tekstil, ahşap ve deri gibi organik materyalleri binlerce yıl bozulmadan saklayabilmiştir. Ancak arkeolojik kazılar sonrası bozulan ısı dengesi, bu hassas eserleri hızla yok

olma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığından, sürdürülebilir miras yönetimi çerçevesinde Tuva Ulusal Müzesi'nde Arjan 2 buluntularının korunduğu gibi özel iklimlendirme sistemlerine sahip müzelerin kurulması elzemdir (Aslan, 2019: 39,49). Bu bağlamda, “sürdürülebilir bölge” yaklaşımıyla uyumlu olarak Berel 11. Kurgan örneğinde veya Doğu Türkistan Zagunluk mumyaları gibi yerinde (in-situ) sergileme modeli, kazı alanının üzerinin kapatılarak bir açık hava müzesine dönüştürülmesi ve mezar odası ile at gömülerinin rekonstrüksiyonlarının orijinal yerinde sergilenmesi, ziyaretçilerin tarihsel atmosferi eserlerin bağlamından kopmadan deneyimlemesini sağlayabilecektir (M. Kutlu, ve L. Kutlu, 2020: 179, K. Yıldırım ve E. Yıldırım, 2014: 37-38). Bununla birlikte Yapay Zekâ Teknolojisindeki gelişmelerin, profesyonel biçimde, arkeolojik malzemelerin tasnifinde ve haritalandırılmasında kullanılması, etnografya malzemeler arasındaki bağlantı ve ilişkilerin haritalandırılması işlemlerini daha sistematik hale getirme imkânı sağlayacaktır.

Somut arkeolojik kalıntıların korunması kadar, bu kalıntıların temsil ettiği atlı yaşam kültürünün de canlı bir miras olarak modern hayata entegre edilmesi hayati önem taşımaktadır. Bu alanda TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı), Türk arkeoloji tarihinin en kapsamlı projelerinden birine imza atarak Moğolistan'daki Bilge Kağan ve Köl-Tigin anıt mezar komplekslerinde yürüttüğü kazı ve koruma çalışmalarıyla (MOTAP) çok başarılı bir model ortaya koymuştur (Bahar, 2013). Bu başarı, devlet kurumlarının öncülüğünün ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır. TİKA'nın bu misyonunu takiben, Türkiye'nin önde gelen holdingleri, sanayi kuruluşları ve vakıfları da sosyal sorumluluk projeleri kapsamında Türk arkeolojisi kazı ve restorasyon çalışmalarına sponsor olması bu açıdan önemlidir. Özel sektörün finansman desteği, sadece arkeolojik kazıları değil, bu bölgelerdeki altyapı ve müzeleşme süreçlerini de hızlandıracaktır. Bu bakımdan son iki yıldır Moğolistan'da Kanca Sanayi LTD Şirketi ve İleriş Vakfı'nın desteklediği “Atlılar Kültürü” arkeolojik kazı proje-

si Türk Arkeoloji çalışmalarında yurt dışında desteklenen bir kazı çalışması olarak ilk örneklerden olması bakımından önem arz etmektedir (E. Yıldırım ve K. Yıldırım, 2026: 7).

Akademide ise “Bozkır Arkeolojisi” alanına özel bir ihtimam gösterilmeli, ilgili enstitüler tarafından Türkistan’da saha çalışması yapacak araştırmacılara burslar verilmeli ve ulaşım maliyetlerini düşürmek için Türk Hava Yolları (THY) gibi milli kurumlar, bu bölgelere gidecek bilim heyetleri için özel uçuş indirimleri veya promosyonlar uygulamalıdır.

Modern şehirleşme ile birlikte genç nesillerin at kültüründen uzaklaşmasını engellemek adına, Milli Eğitim müfredatındaki tarih ders kitaplarına bu mirasın canlı tutulması için özel eklemeler yapılmalı; kurgan buluntuları sadece görsel obje olarak değil, bir medeniyet göstergesi olarak işlenmelidir.

Sonuç

Türk kültür tarihinin en köklü ve belirleyici unsurlarından biri olan at, bir binek hayvanı veya savaş aracı olmanın ötesinde, Türklerin inanç sisteminde, sosyal yapısında ve ölü gömme geleneklerinde ilk sırada gelmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen arkeolojik veriler, tarihi kaynaklar ve etnografik bulgular, atın “bu dünya” ile “öteki dünya” arasında bir köprü vazifesi gördüğünü ve bu işlevin binlerce yıllık bir süreçte biçim değiştirerek devam ettiğini ortaya koymaktadır.

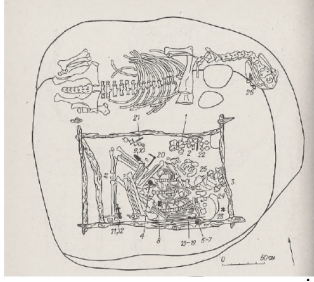
MÖ 1. binyıldan itibaren İskit/Saka, Hun ve Göktürk dönemlerinde inşa edilen kurganlar, bu kültürel sürekliliğin en somut kanıtlarıdır. Pazırık, Berel, Arjan, Golmod, Ulandırık, Saylugem, Yustud gibi kurganlarda yapılan kazılar, atların sahipleriyle birlikte, eyerleri ve süslü koşum takımlarıyla gömüldüğünü göstermektedir. Bu geleneğin hiç şüphesiz Doğu Avrupa’ya hatta Avrupa içlerine (Batı Hunları, Avarlar, Bulgarlar vd.) taşındığı da ortadır. Özellikle Berel ve Pazırık kurganlarında tespit edilen atlı definler ve yazılı kaynaklardaki kayıtlar, atın ruh taşıyıcı işlevini tartışmasız bir şekilde doğrulamaktadır. At sayısının ve kurban edilen hayvanların niteliği-

nin mezar sahibinin sosyal statüsünü belirlemesi, bu ritüellerin sosyo-politik bir boyut taşıdığını da göstermektedir.

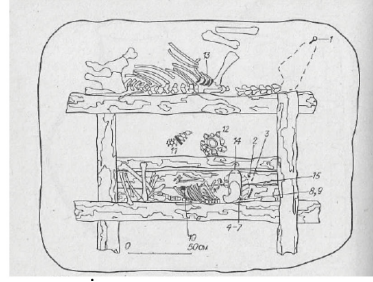
Zamanla İslamiyet'in kabulü ve yerleşik hayata geçiş süreçleriyle birlikte, atın bizzat kurban edilip mezara gömülmesi geleneği terk edilmeye başlanmışsa da bu güçlü kültürel kod tamamen yok olmamıştır. Somut at gömüsünün yerini, sembolik bir ifade biçimi olan at, koç ve koyun biçimli mezar taşları almıştır. Özellikle Doğu Anadolu (Tunceli, Erzurum, Kars) ve Azerbaycan coğrafyasında yoğunlaşan bu mezar taşları, İslam öncesi hayvan üslubu sanatının İslami dönemdeki bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Bu taşlar üzerindeki damgalar ve bezemeler, Türkistan'dan Anadolu'ya taşınan kültürel belleğin taşa kazınmış belgeleridir. Kültürel sürekliliğin bir diğer boyutu ise somut olmayan kültürel mirasta gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak; kurganlardan kümbetlere, at iskeletlerinden at biçimli mezar taşlarına ve günümüzdeki atlı sporlara uzanan bu süreç, Türk kültüründe at olgusunun statik bir kalıntı değil, dinamik ve dönüştürücü bir kültürel kod olduğunu kanıtlamaktadır. Bu mirasın korunması, sadece arkeolojik bir koruma faaliyeti değil; TİKA, yerel yönetimler, İş Dünyası Temsilcileri, vakıflar ve üniversitelerin işbirliğiyle yürütülecek çok disiplinli projelerle, eğitimden turizme kadar geniş bir yelpazede ele alınması gereken stratejik bir kültürel bellek meselesidir. Avrasya bozkırlarındaki donmuş mezarlardan Anadolu'nun dağ köylerindeki mezar taşlarına uzanan bu hat, Türk kültür tarihinin bütüncül bir okumasını zorunlu kılmaktadır.

EKLER

Barbugaz I Kurgan 15 Eşli
ve at eşlikli İskit mezarı
(Kubarev, 1996:160)

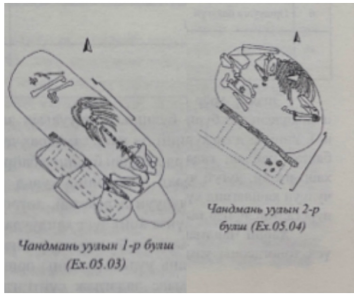
Barbugaz I, İskit Kurganı 10
(Kubarev, 1996:154)

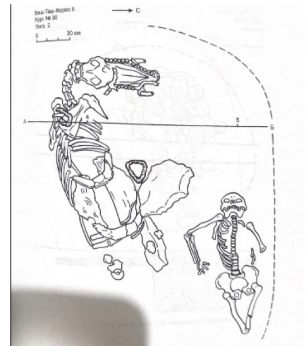
Ulandırık, Taşanta İskit
Kurganı (Kubarev, 1987:15)

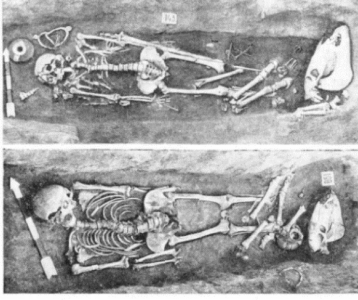
Berel İskit Kurganı
(Kutlu ve Kutlu, 2020:182)

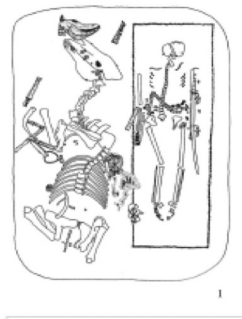
Güney sekmede cenaze
bulunan Hun Kurganındaki
eşlikçi at (Amartüvşin-
Honeychurch, 2020: 219)

Göktürk Kurganı Beş Taş
Koroo II, (Hudyakov-
Tabaldiyev, 2009: 205)

Avar at eşlikli mezar
Gyenesdiás, 64. mezar
(Balogh, 2021:668)

İdil Havalisi Bolşe Tarhan
Bulgar mezarları (Gening-
Halikov1964: 24)

Kaynaklar

- Aksoy, M. (2024). Türkiye ve Tunceli'deki koç, koyun, at başlı, insan üsluplu (balbal) mezar taşlarının kökeni ve kültür tarihindeki yeri. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*. Cilt: 76 Sayı: 454, 16-23.
- Amartüvşin, C.- Honeychurch, W., (2020). Dundgov Aimagt Hii-sen Arheologiin Sudalgaa: Baga Gazriin Çuluu. Ulaanbaatar: Bembi San.
- Argunşah, M., & Güner, G. (Ed.). (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları
- Aslan Doğan, K. (2019). Arzhan Kurgan buluntularına göre bozkır kültür çevresinde ölü gömme geleneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Balogh C, (2021). Avarların Atlı Defin Âdetlerinin Orta Asya Kökenleri. C.II. Sergen Çirkin (Yay. Haz.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bahar, H. (2013). The Motap Project; Bilge Khagan Memorial Complex Excavations of 2001, 2003. *Studia Et Documenta Turcologica*. Romania: Presa Universitara Clujeana.
- Belek, K. (2015). Eski Türklerde at ve at kültürü (Dünden bugüne Kırgız kültürel hayatı örneği). *Gazi Türkiyat* (16), 111-128.
- Boztoprak, H. (2019). Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkaslarda kurgan-

- lar (Kurgan kültürü ve kurganlardan çıkan malzeme) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Çay, M. A. (1983). Anadolu'da Türk damgası koç heykel-mezar taşları Türklerde koç koyun meselesi. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çınar, A. A. (1995). Divânu Lügati't-Türk'te at kültürü. E. G. Naskali (Ed.), Türk kültüründe at ve çağdaş atçılık (ss. 147-155). İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayınları.
- Çoban, G. (2020). Kenkol bölgesinde Hun kurganları ve kültürü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Çoruhlu, Y. (1995). Türk sanatında at figürlerinin sembolizmi. Türk Dünyası Araştırmaları (98), 171-219.
- Çoruhlu, Y. (2004). Eski Türklerde ölüm. Cogito (40), 244-268.
- Çoruhlu, Y. (2016). Eski Türklerin kutsal mezarları kurganlar. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2018). Eski Türklerde ölüm kültü ve sembolizminde atın yeri. Z Dergisi. 2018/3. 154-163.
- Doğan, O. (2006). Bozkır kavimlerinin kültür ve mitolojilerinde at (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Durmuş, İ. (2021). Türk kültür çevresinde at. Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 1-12.
- Eberhard, W. (1996). Çin'in şimal komşuları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Elçin, Ş. (1995). Türklerde atın armağan olması. E. G. Naskali (Ed.), Türk kültüründe at ve çağdaş atçılık (ss. 95-110). İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayınları
- Ercan, H. (2023). İslamiyet'ten önce Türklerde kurban kavramı üzerine bir araştırma. Journal of Turkic Civilization Studies, 4(2). 132-145.
- Ergin, M. (Ed.). (1989). Dede Korkut Kitabı I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Esin, E. (1995). Türk sanatında at. In E. G. Naskali (Ed.), Türk kültüründe at ve çağdaş atçılık (ss. 54-90). İstanbul: Türkiye Jockey Kulübü Yayınları.
- Gening, V. F. ve Halikov, A. H. (1964) Ranniye Bolgarı na Volge (Bolşe Tarhanskiy Mogilnik). Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Hudyakov, Y. S. -Tabaldiyev, K. S. (2009). Drevniye Tyurki na Tyan-Şane. Novosibirsk: İzd. İns. Arh. i. Etn. SO RAH.
- İbn Fazlan. (1995). Seyahatnâme. (R. Şeşen, Ed.). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İnan, A. (1937). Altayda Pazırık hafriyatında çıkarılan atların vaziyetini, Türklerin defin merasimi bakımından izah. II. Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1991). At. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 4. 26-28.
- Kalafat, Y., & Güven, İ. M. V. N. (2011). Altay Türk halk inançlarından Anadolu'ya dair bazı tespitler. Arış Dergisi (6), 60-75.
- Karcioğlu, U. (2019). Avrasya ve Sibirya bölgelerinde bulunan bazı kurganlar. Kafdağı, 4(1), 54-78.
- Kaşgarlı Mahmud. (1985). Divân-ı Lügati't-Türk. (B. Atalay, Çev.) (Cilt 1-4). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2005). Selçuklular'da ordu ve askerî kültür. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koppers, W. (1941). Cihan tarihinin ışığında ilk Türklük ve ilk İndo-Germenlik. Belleten (20), 439-480.
- Kubarev, V. D. (1996). Kurganı Saylyugema. Novosibirsk: Nauka.
- Kubarev, V. D., (1987). Kurganı Ulandrıka. Novosibirsk: Nauka.
- Kubarev, V. D., (1991). Kurganı Yustıda. Novosibirsk: Nauka.
- Kutlu, L. (2022). Berel'deki 36. Kurgan (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Kutlu, M., & Kutlu, L. (2021). Ölü gömme gelenekleri bağlamında Berel Kurganları. folklor/edebiyat, 2021, Yıl (year) 27, Sayı (No) 107.
- Kutlu, M., & Kutlu, L. (2020). Berel'deki 11. Kurgan ve Pazırık kültürü. Sanat Tarihi Dergisi, 29(1), 173-207.

- Kutlu, M., & Kutlu, L. (2022). Pazırık kültüründe ölü gömme gelenekleri ve kurgan mimarisine yansımaları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 31(1), 321-353.
- Mesudî. (2004). *Murûc ez-zeheb (Altın bozkırlar)* (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ögel, B. (1984). Türk kültür tarihine giriş. Cilt VI: Türklerde tuğ ve bayrak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Özpınar, B. (2023). Türklerde geçiş dönemi ritüellerinde ak/beyaz renk sembolizmi üzerine bir çalışma. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(42), 588-607.
- Pritsak, O. (2021). Kara Türk yön sembolizmi çalışması (E. Yıldırım, Çev.). *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 519-532.
- Sapma, Ş. (2020). Arhangay Eyaleti Hun kurganları envanteri ve değerlendirilmesi: Gol Mod-2 örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Sapma, Ş. (2026). Asya hunlarında ölü gömme adeti. *Atlılar kültürü*. İstanbul: Bilge Oğuz.
- Seyhan, N. (1995). Türk kültüründe at tasvirleri. E. G. Naskali (Ed.), *Türk kültüründe at ve çağdaş atıcılık* (ss. 166-173). İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1995). Mitolojik dönemde at. E. G. Naskali (Ed.), *Türk kültüründe at ve çağdaş atıcılık* (ss. 91-94). İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayınları.
- Sümbüllü, Y. Z. (2004). Eski Türklerde defin şekilleri üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 61-72.
- Sümer, F. (1983). *Türklerde atıcılık ve binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şahin, Ş. U. (2005). Türk kültüründe at arabası (At arabalarının dili). *Bilig* (32), 165-178.
- Toraman, A. (2020a). Türk tarihinin kaynakları: Altay'da Hun maddi kültürünün arkeolojik kaynaklarına genel bir bakış. *GT-TAD, Ocak, Cilt: 2, Sayı: 3*, 11-28.

- Toraman, A. (2020b). Türk kültüründe at kuyruğu bağlama ve kesme geleneği üzerine bazı tetkikler. *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, 745-763.
- Yıldırım, E. (2020a). Türk bozkır kültürünün doğuşu Andrnovo kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yıldırım, E. (2020b). Maddi kalıntılara göre Doğu Avrupa'dan Türkistan'a atlı kültürün oluşum süreci. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124(245), 327-342.
- Yıldırım, E. (2022). Türk kültüründe renkler. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yıldırım, E. (2025). Eski Bulgar Türklerinin ölü gömme uygulamaları ve inanç dünyası üzerine bir inceleme. *Millî Folklor*, 19(148), 65-76.
- Yıldırım, K., & Yıldırım, E. (2014). Kaybolanların izinde Doğu İpek Yolu Seyahati XII: Çerçen. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*. 336, Aralık 2014, 35-40.
- Yıldırım, E. & Yıldırım, K., (2026). Atlılar kültürü. İstanbul: Bilge Oğuz.